

МУЗИКОЛОГИЈА
Часопис Музиколошког института САНУ
MUSICOLOGY
Journal of the Institute of Musicology SASA

~
27 (II/2019)
~

ГЛАВНИ И ОДГОВОРНИ УРЕДНИК / EDITOR-IN-CHIEF
Ивана Медић / Ivana Medić

РЕДАКЦИЈА / EDITORIAL BOARD
Александар Васић, Ивана Весић, Јелена Јовановић, Данка Лајић Михајловић, Биљана Милановић,
Весна Пено, Катарина Томашевић /
Aleksandar Vasić, Ivana Vesić, Jelena Jovanović, Danka Lajić Mihajlović, Biljana Milanović, Vesna Peno,
Katarina Tomašević

СЕКРЕТАР РЕДАКЦИЈЕ / EDITORIAL ASSISTANT
Милош Браловић / Miloš Bralović

МЕЂУНАРОДНИ УРЕЂИВАЧКИ САВЕТ / INTERNATIONAL EDITORIAL COUNCIL
Светислав Божић (САНУ), Џим Семсон (Лондон), Алберт ван дер Schoot (Амстердам), Јармила
Габријелова (Праг), Разија Султанова (Кембриџ), Денис Колинс (Квинсленд), Сванибор Петан
(Љубљана), Здравко Блажековић (Њујорк), Дејв Вилсон (Велингтон), Данијела Ш. Берд (Кардиф) /
Svetislav Božić (SASA), Jim Samson (London), Albert van der Schoot (Amsterdam),
Jarmila Gabrijelova (Prague), Razia Sultanova (Cambridge), Denis Collins (Queensland), Svanibor Pettan
(Ljubljana), Zdravko Blažeković (New York), Dave Wilson (Wellington), Danijela Š. Beard (Cardiff)

Музикологија је рецензирани научни часопис у издању Музиколошког института САНУ. Посвећен је проучавању музике као естетског, културног, историјског и друштвеног феномена и примарно усмерен на музиколошка и етномузиколошка истраживања. Редакција такође прихвата интердисциплинарне радове у чијем је фокусу музика. Часопис излази два пута годишње. Упутства за ауторе могу се преузети овде: <http://www.doiserbia.nb.rs/journal.aspx?issn=1450-9814&pg=instructionsforauthors>

Musicology is a peer-reviewed journal published by the Institute of Musicology SASA (Belgrade), dedicated to the research of music as an aesthetical, cultural, historical and social phenomenon and primarily focused on musicological and ethnomusicological research. Editorial board also welcomes music-centred interdisciplinary research. The journal is published semiannually. Instructions for contributors can be found on the following address: <http://www.doiserbia.nb.rs/journal.aspx?issn=1450-9814&pg=instructionsforauthors>

ISSN 1450-9814
eISSN 2406-0976
UDK 78(05)

БЕОГРАД 2019.
BELGRADE 2019

Одрицање од одговорности / Disclaimer

Садржај објављених текстова одражава искључиво ставове њихових аутора. Уредник и редакција не носе одговорност за тачност изнетих података. Електронске адресе и линкови су тачни у тренутку објављивања ове свеске. Уредник и редакција не одговарају за трајност, тачност и прикладност линкованог садржаја. /

The content of published articles reflects only the individual authors' opinions, and not those of the editor and the editorial board. Responsibility for the information and views expressed in the articles therein lies entirely with the author(s). Electronic addresses and links are correct at the moment of the publication of this volume. The editor and the editorial board are not responsible for the persistence or accuracy of urls for external or third-party websites referred, and do not guarantee that any content on such websites is, or will remain, accurate and appropriate.

ПРЕВОДИОЦИ / TRANSLATORS

Зорица Симовић, Ивана Медић / Zorica Simović, Ivana Medić

ЛЕКТОРИ ЗА ЕНГЛЕСКИ ЈЕЗИК / ENGLISH-LANGUAGE EDITING

Џим Самсон, Иван Муди, Зорица Симовић / Jim Samson, Ivan Moody, Zorica Simović

ЛЕКТОРИ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК / SERBIAN-LANGUAGE EDITING

Мирјана Нешић / Mirjana Nešić

КОРЕКТУРА / PROOFREADING

Милош Браловић / Miloš Bralović

ДИЗАЈН И ТЕХНИЧКА ОБРАДА / DESIGN & PREPRESS

Студио Omnibooks, Београд / Studio Omnibooks, Belgrade

ШТАМПА / PRINTED BY

Скрипта Интернационал, Београд / Scripta Internacional, Belgrade

Часопис је индексан на <http://doiserbia.nb.rs/>, <http://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/914> и у међународној бази ProQuest. /

The journal is indexed in <http://doiserbia.nb.rs/>, <http://dais.sanu.ac.rs/handle/123456789/914> and in the international database ProQuest.

Издавање ове публикације подржали су Министарство културе и информисања Републике Србије, Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и СОКОЈ - Организација музичких аутора Србије /

The publication of this volume was supported by the Ministry of Culture and Information of the Republic of Serbia, the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia and SOKOJ - Serbian Music Authors' Organization

САДРЖАЈ / CONTENTS

РЕЧ УРЕДНИЦЕ / EDITOR'S FOREWORD

9–12

ТЕМА БРОЈА / THE MAIN THEME
БУДУЋНОСТ ИСТОРИЈЕ МУЗИКЕ / THE FUTURE OF
MUSIC HISTORY

Госћи уредник **ЏИМ САМСОН** / Guest Editor **JIM SAMSON**

Reinhard Strohm

THE BALZAN MUSICOLOGY PROJECT TOWARDS A GLOBAL HISTORY OF
MUSIC, THE STUDY
OF GLOBAL MODERNISATION, AND OPEN QUESTIONS FOR THE FUTURE

Рајнхард Штром

Музиколошки пројекат фондације Балзан Ка глобалној
историји музике, проучавање модернизације на глобалном
нивоу и отворена питања за будућност

15–29

Martin Loeser

THE MANY FACES OF EVERYDAY MUSICAL LIFE. APPROACHING MUSIC
HISTORY FROM “BELOW”

Марџин Лесер

Многостраност свакодневног музичког живота. Приступ
историји музике „одоздо”

31–49

Katharine Ellis

TAKING THE PROVINCES SERIOUSLY

Кејрин Елис

Озбиљно схваћене провинције

51–69

Marina Frolova-Walker

A MUSIC HISTORY WITH LOVE? THE HITS, THE CULTS, AND THE SNOBS

Марина Фролова-Вокер

ИСТОРИЈА МУЗИКЕ С ЉУБАВЉУ? ХИТОВИ, КУЛТОВИ И СНОВОВИ

71–91

VARIA

Wai-Ling Cheong

ANCIENT GREEK RHYTHMS IN MESSIAEN'S LE SACRE:

NIETZSCHE'S LEGACY?

Ваи-Лини Чеонг

Антички грчки ритмови у Месијановој анализи Посвећења

пролеба: Ничеов утицај?

97–136

Francis Knights

THE TRANSMISSION OF MOTETS WITHIN

THE PASTON MANUSCRIPTS, c.1610

Френсис Најџлс

Преношење мотета у оквиру Пастонових рукописа,

око 1610. године

137–162

Manuel Pedro Ferreira

BEYOND NATIONS: A THEMATIC HISTORY

Мануел Педро Ферейра

ИЗВАН НАЦИЈА: ЈЕДНА ТЕМАТСКА ИСТОРИЈА

163–186

Iván Miklós Szegő

THE "SERBIAN CONNECTION" IN THE AGE OF THE BEAT REVOLUTION

IN HUNGARY

Иван Миклош Сеџо

„Српска веза” у време „бит” револуције у Мађарској

187–202

Александар Васић

АНГАЖМАН У МУЗИЧКОЈ КРИТИЦИ: НАПИСИ ПАВЛА СТЕФАНОВИЋА У
МУЗИЧКОМ ГЛАСНИКУ (1938–1940)

Aleksandar Vasić

ENGAGEMENT IN MUSIC CRITICISM: PAVLE STEFANOVIĆ'S TEXTS IN THE
MUSIC HERALD (1938–1940)
203–220

Biljana Milanović and Marija Maglov

BEYOND МОКРАНЈАС ON REPEAT: REAFFIRMING MUSICAL CANON
THROUGH SOUND RECORDINGS (PGP-RTB/RTS DISCOGRAPHY)

Биљана Милановић и Марија Мајлов

МОКРАЊАЦ ON REPEAT: РЕАФИРМИСАЊЕ МУЗИЧКОГ КАНОНА ПУТЕМ
ЗВУЧНИХ ИЗДАЊА (ДИСКОГРАФИЈА ПГП-РТБ/РТС)
221–252

Ivana Vesić

FROM GREAT EXPECTATIONS TO GREAT DISAPPOINTMENTS: PETAR
KRSTIĆ'S CONTRIBUTION TO THE PROCESS OF REFORMS OF MUSIC
EDUCATION IN INTERWAR YUGOSLAVIA (1918–1921)

Ивана Весић

ОД ВЕЛИКИХ ОЧЕКИВАЊА ДО ВЕЛИКИХ РАЗОЧАРЕЊА: ДОПРИНОС
ПЕТРА КРСТИЋА РЕФОРМАМА МУЗИЧКОГ ОБРАЗОВАЊА У МЕЂУРАТНОЈ
ЈУГОСЛАВИЈИ (1918–1921)
253–276

Анђела Гавриловић

О САКРАЛНОМ ЗНАЧЕЊУ МУЗИЧКОГ ИНСТРУМЕНТА И УЛОЗИ
ПРОРОКА ДАВИДА У СЦЕНИ СМРТ ПРАВЕДНИКА. ПРИЛОГ
ПРОУЧАВАЊУ ЛИКОВНИХ ПРЕДСТАВА МУЗИЧКИХ ИНСТРУМЕНАТА У
ИСТОЧНОХРИШЋАНСКОЈ ЦРКВЕНОЈ УМЕТНОСТИ

Anđela Gavrilović

ON THE SACRAL MEANING OF THE MUSICAL INSTRUMENT AND THE ROLE
OF PROPHET DAVID IN THE SCENE OF THE DEATH OF THE RIGHTEOUS
MAN. A CONTRIBUTION TO THE STUDY OF THE VISUAL REPRESENTATIONS
OF MUSICAL INSTRUMENTS IN THE EAST-CHRISTIAN SACRAL ART
277–302

НАУЧНА КРИТИКА И ПОЛЕМИКА
/ SCIENTIFIC REVIEWS AND POLEMICS

Весна Карин

Плесна пракса Динараца у Војводини
Нови Сад: Академија уметности, 2018.
(ISBN 978-86-88191-74-6)

305–307

Ивана Медућ

VASILJE MOKRANJAC: COMPLETE PIANO WORKS – WORLD PREMIERE
RECORDING RATIMIR MARTINOVIĆ, PIANO
GRAND PIANO, 2 CDs, GP829/30, HNH INTERNATIONAL LTD,
GERMANY. DISTRIBUTED BY NAXOS.

309–313

VASILJE MOKRANJAC:
COMPLETE PIANO WORKS – WORLD PREMIERE RECORDING
RATIMIR MARTINOVIĆ, PIANO

Grand Piano, 2 CDs, GP829/30, HNH International LTD,
Germany. Distributed by Naxos.

Композитор Василије Мокрањац (1923–1984), редовни члан Српске академије наука и уметности, оставио је изузетан клавирски опус, свакако један од најмаркантнијих у српској музици XX века. По обиму упоредив са клавирским опусима Милоја Милојевића (1884–1946), Јосипа Славенског (1896–1955), Дејана Деспића (р. 1930) и Ивана Јевтића (р. 1947), издава се по снази уметничког израза и изванредном коришћењу свих изражајних могућности инструмента. Ово није изненађујуће када се има у виду да је Василије Мокрањац најпре завршио студије клавира у класи знаменитог чешког педагога Емила Хајека (1886–1974), а затим и студије композиције у класи Станојла Рајичића (1910–2000), који је такође био врстан пијаниста и, заправо, започео каријеру као професор клавира, пре него што се у потпуности посветио компоновању и педагогији у области композиције и оркестрације. Све евентуалне могућности за концертирање Василија Мокрањаца, као и за постављање стандарда извођења сопствених клавирских дела, биле су, нажалост, заувек прекинуте несхватљивим поступком послератних комунистичких власти.¹

Последњих година приметан је значајан пораст интересовања за клавирски опус Василија Мокрањаца; повод за овај осврт јесте двоструки компакт диск са снимљеним његовим целокупним опусом, објављен за немачку дискографску кућу Grand Piano, у тумачењу Ратимира Мартиновића (рођеног 1976. године), црногорског пијанисте који живи и ради у Новом Саду. Поред свог примарног деловања у звању редовног професора на Академији уметности Универзитета у Новом Саду, Мартиновић је оснивач и уметнички директор фестивала Котор Арт у свом родном граду, као и управитељ Фондације која носи име академика Василија Мокрањаца. Фондација је основана 2016. године, на иницијативу композиторове кћерке, архитекте и књижевнице Александре Мокрањац (р. 1962), са циљем прикупљања, очувања и представљања код нас и у свету музичког опуса и уметничке личности Василија Мокрањаца.²

Некадашњи најбољи студент Кемала Гекића (р. 1962), Мартиновић је још у младости стекао репутацију неустрашивог, „титанског” пијанисте, који не оклева да се ухвати у коштац са најзахтевнијим остварењима пијанистичке литературе. Изазову концертног тумачења и, потом, снимања интегралног клавирског опуса Василија Мокрањаца, Мартиновић је приступио са пуном професионалном одговорношћу, ставивши у погон своју неисцрпну енергију и маштовитост.

1 Видети: А. Мокрањац 2005: 11–15.

2 <http://fondacijavasilijemokranjac.org>

У српској средини постоји традиција реситала посвећених клавирском стваралаштву Василија Мокрањца, коју је 1979. године започела Зорица Димитријевић-Стошић (1934–2013), концертном у оквиру 11. издања фестивала БЕМУС,³ за који је награђена Октобарском наградом Града Београда. Поред Зорице Димитријевић-Стошић, током протеклих деценија значајне интерпретације појединих Мокрањчевих дела остварили су пијанисти Душан Трбојевић (1925–2011), Мирјана Шуица-Бабић (1929–2018), Невена Поповић (1955–2016), Дубравка Јовичић (р. 1956), Рита Кинка (р. 1962), Маја Рајковић (р. 1965) и други.

Пре више од двадесет година (1998–1999) ауторка ових редова, тада апсолвенткиња музикологије, у склопу истраживања за свој дипломски рад посвећен клавирском опусу Василија Мокрањца,⁴ одлучила је да свој музиколошки подухват звучно „оживи” и, уз велику подршку професорке Миланке Мишевић (р. 1934), извела скоро комплетан клавирски опус Василија Мокрањца, на четири концерта приређена у Студентском културном центру и Галерији Коларчеве задужбине у Београду, уз гошће Дубравку Јовичић и Сању Бизјак [Содад] (р. 1988). Оригинална замисао да сви концерти буду изведени у размаку од неколико недеља била је, нажалост, осујећена бомбардовањем Савезне Републике Југославије од стране НАТО алијансе (24.03–10.06.1999). Такође, потписница ових редова је 17. децембра 2014. године приредила реситал са одабраним клавирским делима Василија Мокрањца у Галерији Коларчеве задужбине и том приликом извела *Тему са варијацијама* (1947), *Фрајменџе* (1956), *Шесџ иџара* (1950–1957), *Иниџиме* (1973), *Пеџ ирелудиџума* (1975), као и последњи *Прелудиџум* из 1984. године.⁵ Свега пет дана касније, 22. децембра 2014, пијаниста Ратимир Мартиновић и његови студенти са новосадске Академије уметности извели су програм посвећен тридесетогодишњицама упокојења Василија Мокрањца и Марка Тајчевића.⁶

Управо овај последњи концерт, уз познанство са Александром Мокрањац, подстакао је Ратимира Мартиновића да се посвети извођењу интегралног клавирског опуса Василија Мокрањца. Премда је Мартиновић најамбициозније приступио овом подухвату, у томе није био усамљен, јер се још двоје српских пијаниста, у размаку од свега две године, посветило истом пројекту. Комплетан Мокрањчев клавирски опус Ратимир Мартиновић премијерно је извео на концерту приређеном у оквиру 48. издања фестивала БЕМУС у Свечаној сали

3 <https://www.bemus.rs/sr/arhiva-bemus/dimitrijevic-stosic-11-bemus.html>

4 Дипломски рад *Клавирска музика Василија Мокрањца* одбрањен је на Факултету музичке уметности у Београду, октобра 1999. године. Пет година касније прерастао је у истоимену монографију, прву посвећену Мокрањчевом клавирском опусу (Медић 2004).

5 Исти програм изведен је и на реситалу у Концертно-изложбеном простору Факултета уметности у Нишу 21. априла 2015. године: <http://ivanamedic.com/concerts/>

6 <https://akademija.uns.ac.rs/koncert-153/>

Скупштине града Београда, 25. октобра 2016. године,⁷ да би након тога приступио и студијском снимању ових дела. С друге стране, пијаниста Владимир Глигорић (р. 1979) извео је реситал са Мокрањчевим клавирским остварењима у оквиру фестивала БЕЛЕФ, 28. јуна 2017. године, поново у Свечаној сали Скупштине града Београда.⁸ Потом је Јелена Ђајић [Левајац] (р. 1972) приредила реситал посвећен клавирском опусу Василија Мокрањца, 31. маја 2018. године,⁹ такође у Свечаној сали Скупштине града Београда (а након тога и 11. марта 2019. у Галерији САНУ), као круну свог докторског уметничког пројекта, одбрањеног на Факултету музичке уметности у Београду (Ђајић Левајац 2018). Концерт посвећен Мокрањчевом клавирском стваралаштву у организацији Фондације Василије Мокрањац, приређен у оквиру Првог Василије Мокрањац Феста 24. новембра 2018. године, окупио је све досад поменуће тумаче Мокрањчевог интегралног опуса, затим, младе и неафирмисане пијанисте, као и друге извођаче разних генерација.¹⁰

Поред радијских снимака остварења Василија Мокрањца које су пре четири деценије начиниле Мирјана Шуица-Бабић и Зорица Димитријевић-Стошић, као и појединачних Мокрањчевих дела које су на носачима звука забележили Трбојевић, Кинка и други, 2015. године, Одбор за заштиту српске музичке баштине САНУ, у сарадњи са дискографском кућом MASCOM, објавио је компакт диск са Мокрањчевим клавирским делима снимљеним годину дана раније на концерту у Галерији САНУ;¹¹ на овом издању забележена су извођења пијаниста млађе и средње генерације: Катарине Радовановић Јеремић, Бојане Станковић, Милоша Вељковића, Владимира Глигорића, Станка Симића и Николе Стојковића. Вишедеценијско значајно интересовање за извођење клавирских дела Василија Мокрањца, праћено и дискографском активношћу, дакле, постоји у нашој средини, што сведочи о значају ових дела, али и омогућава поређење различитих интерпретација.

Према речима Ратимира Мартиновића, опус Василија Мокрањца заинтересовао га је јер је „изузетно захтеван, врло разуђен, богато полифон, са бројним техничким проблемима који своја оправдања апсолутно увек имају у служби музичке идеје” (Сретеновић 2016). У поређењу са интерпретацијама Владимира Глигорића и Јелене Ђајић, Мартиновићев приступ Мокрањчевом опусу је изразито романтичарски у емотивном набоју, премда готово дидактички узоран у смислу односа према нотном тексту. Приликом вајања мелодијских линија, посебно у делима из прве стваралачке фазе, Мартиновић дозвољава доста рубата, не губећи притом структурну јасноћу. Остварујући

7 <https://www.bemus.rs/sr/48-bemus-srpski/ratimir-martinovic-48.html>

8 <https://www.belef.rs/arhiva-cirilica/programi-2017-cir/resital-vladimira-gligorica-2017.html>

9 <https://www.kcb.org.rs/2018/05/klavirska-muzika-vasilija-mokranjaca/>

10 <https://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:761908-VASILJE-MOKRANJAC-FEST-Secanje-na-jednog-od-najznacajnijih-srpskih-kompozitora>

11 <https://www.mascom.rs/sr/mascom-izdanja/cd/vasilije-mokranjac-muzika-za-klavir-pid-3838.1.135.html>

јединство форме и садржаја у широким плохама, Мартиновић себи оставља довољно простора и за минуциозно израђивање детаља, те за надахнуте вињете у склопу већих целина, разоткривајући притом све слојеве Мокрањчевог густог хетерофоног ткања.

Композиције су поређане хронолошки, што омогућава прецизно праћење Мокрањчеве стваралачке путање. Познато је да је Василије Мокрањца имао паузу дугу петнаестак година између клавирских опуса довршених у другој половини педесетих (*Фрајменџи* и *Шест њара*) и значајних дела из 1973. године (*Ињиме* и *Одјец*), којима је најавио свој „нови”, лирско-медитативни стил. Међутим, укључивање у ово издање Мокрањчеве недавно откривене и недовољно познате младалачке композиције *Менуејо*, настале 1944. године (пре него што је започео студије композиције) доказује да је његов „нови” стил, заправо, представљао повратак изворној, отисној тачки. Наиме, *Менуејо* карактерише модални звучни свет са примесима импресионистичких звучних прелива – што је управо одлика композиторових остварења из последње стваралачке фазе.

Драгоцен одлика Мартиновићевог дискографског подвига јесте могућност да се чују Мокрањчева ретко извођена дела, посебно она цикличне структуре. Наиме, док су *Фрајменџи*, *Шест њара*, поједине *Ејинге* или *Одјец* релативно често заступљени на концертним програмима, нека друга, не мање вредна дела, присутна су тек спорадично. У том смислу, за потписницу ових редова најпријатније изненађење представља младалачка *Сонатна романџика* у фис молу (1947), у којој Мартиновић проналази многобројне суптилне детаље и скривене лирске оазе у прецизно конструисаној форми. Упечатљива, неоекспресионистичка Сонатина у Це дуру (1954) у Мартиновићевом тумачењу разоткрива Мокрањчев афинитет за пијанизам Сергеја Прокофјева и Дмитрија Шостаковича, али и композиторово умеће да из минијатурних флоскула, на малом простору, изгради изузетно драматичне градијације, са монументалним кулминацијама – као у другом ставу поменуто Сонатине.

Значајан моменат који бисмо издвојили јесте да Мокрањчеве *Ејинге* овим издањем по први пут добијају убедљиво, високо професионално тумачење. Наиме, радијски снимци Мирјане Шуице-Бабић, начињени давних дана, представљали су више „скице” неголи права тумачења *Ејинга*, јер су ове веома виртуозне композиције биле изведене у спорим темпима, уз очигледну борбу пијанисткиње са нотним текстом и последичну немогућност да постигне тражени израз. Снимци забележени на компакт диску у издању MASCOM-а, начињени уживо, такође нису у пуној мери репрезентативни. Изузетна техника и прави виртуозни „нерв” омогућава Ратмиру Мартиновићу да *Ејинге* изводи онако како их је композитор замислио, у прописаним темпима, уз прецизно дозиране динамичке контрасте и јасно поентиране кулминације.

Како не бисмо читаоцима унапред открили сва задовољства која их очекују приликом слушања Мартиновићевог тумачења Василија Мокрањца, похвалићемо још само беспрекоран квалитет снимка, начињеног на новом Стенвеј клавиру у Великој сали Коларчеве задужбине – за шта велику заслугу има млада дизајнерка звука Ана-Марија Срејић.

RATIMIR MARTINOVIĆ
VASILJE MOKRANJAC: COMPLETE PIANO WORKS – WORLD PREMIERE RECORDING

Озбиљна замерка у вези са овим издањем упућена је дискографској кући и ономе ко је одобрио да се изостави пуно име Василија Мокрањца на насловној страни. Сматрамо да је, у случају премијерног, узорног снимка клавирског опуса Василија Мокрањца, овакав пропуст заиста несхватљив.

Ивана Медић

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ

- Ђајић Левајац, Јелена (2018) *Проблеми интерпретације клавирске музике Василија Мокрањца*. Докторски уметнички пројекат. Београд: Факултет музичке уметности, 2018, <http://eteze.arts.bg.ac.rs/handle/123456789/393>
- Медић, Ивана (2004) *Клавирска музика Василија Мокрањца*. Београд: Studentski kulturni centar.
- Мокрањца, Александра (2005) "Сви који падају", у Надежда Мосусова (ур.), *Животи и дело Василија Мокрањца*. Београд: СОКОЈ–МИЦ, 11–15.
- Сретенковић, Мирјана (2016) "Интервју: Ратимир Мартиновић, пијаниста. Волим изазове и често их изазивам." *Политика* 26. октобар 2016, <http://www.politika.co.rs/scc/clanak/366409/Volim-izazove-i-cesto-ih-izazivam>

ОНЛАЈН ИЗВОРИ (НАЈАВЕ КОНЦЕРАТА, САОПШТЕЊА, ПОДАЦИ О
ДИСКОГРАФСКИМ ИЗДАЊИМА)

- <http://fondacijavasilijemokranjac.org>
- <http://ivanamedic.com/concerts/>
- <https://www.bemus.rs/sr/arhiva-bemus/dimitrijevic-stosic-11-bemus.html>
- <https://akademija.uns.ac.rs/koncert-153/>
- <https://www.bemus.rs/sr/48-bemus-srpski/ratimir-martinovic-48.html>
- <https://www.belef.rs/arhiva-cirilica/programi-2017-cir/resital-vladimira-gligorica-2017.html>
- <https://www.kcb.org.rs/2018/05/klavirska-muzika-vasilija-mokranjca/>
- <https://www.novosti.rs/vesti/kultura.71.html:761908-VASILJE-MOKRANJAC-FEST-Secanje-na-jednog-od-najznacajnijih-srpskih-kompozitora>
- <https://www.mascom.rs/sr/mascom-izdanja/cd/vasilije-mokranjac-muzika-za-klavir-pid-3838.1.135.html>